

Əbül-Ula Gəncəvi – XII əsr ictimai-fəlsəfi şeirin müəllifi kimi

Türkan Verdiyeva

AMEA Gəncə bölməsi. Azərbaycan.

E-mail: turkanverdiyeva86@mail.ru

Annotasiya. Məqalədə XII əsrdə Gəncədə yaşamış Əbül-Ula Gəncəvinin həyat və yaradıcılığından bəhs edilir. Dahi şair Əbül-Ula Gəncəvi Nizami Gəncəvinin müasirlərindən olan bir şairdir. Tədqiqatda şairin əsasən XII əsr Gəncə ədəbi-mədəni məktəbinə təsirindən danışılır. Onun elmi yaradıcılığına daxil olmaq üçün yetəri qədər məlumat olmamağına görə şairin yeganə "Qəsəmmə" qəsidəsini araşdırmaq işi çətinləşdirir. Məqalədə Əbül-Ula Gəncəvi barədə indiyə qədər aparılmış tədqiqatların nəticəsi olan mənbələrdən istifadə olunmuşdur.

Açar sözlər: XII əsr, Əbül-Ula Gəncəvi, şair, ictimai-fəlsəfi şeir

Abul-Ula Ganjavi as the author of socio-philosophical poem of the 12th century

Turkan Verdiyeva

Ganja Branch of ANAS. Azerbaijan.

E-mail: turkanverdiyeva86@mail.ru

Abstract. The article talks about life and work of the poet Abul-Ula Ganjavi who lived in the 12th century. He is a talented poet and one of the contemporaries of Nizami Ganjavi. Ganja literary and cultural school had been given a significant amount of contributions by the poet. The major limitations of this research are the lack of information resources about his scientific work, due to the only work of the poet that has been reached nowadays is his "Gasamnameh". We use sources – results of researches that have been carried out on about Abul-Ula Ganjavi.

Keywords: 12th century, Abul-Ula Ganjavi, poet, socio-philosophical poem

Giriş / Introduction

XII əsr Azərbaycan poeziyasının müdrik şəxsiyyəti, yurduna öz uğuru və bacarığı ilə şöhrət qazandıran şair Əbül-Ula Gəncəvi ən güclü qəsidə yazan şair kimi dövrünün önə çıxan şəxsiyyəti olmuşdur. Azərbaycan ədəbiyyatına nəzər saldıqda məlum olur ki, o dövrdə yazıb-yaradan şairlər iki şəxəli olması ilə seçilirdi: bəziləri sarayda yaşayaraq saray təsiri altında yazıb-yaradanlar idisə, digərləri saraydan kənar yazıb-yaradanlar idilər. Bu saray şairləri

de yaşadıkları sarayın təsiri ilə yazıb-yaradılar, lakin tam demək olmaz ki, saray şairləri sarayda fəaliyyət göstəridilərsə, deməli, onlar hökmdarlara tərif yazırdılar. Onların arasında saraydakı ixtilaflardan, çəkişmələrdən, tüfeyli, eys-ışrətli bayram və qonaqlıqlardan tükənmiş şairlərin gileyli şeirlərinə, yazılarına da rast gəlmək olur.

XII əsr saray ədəbiyyatı özünün ən pik nöqtəsində dururdu. Belə bir zamanda öz məşurlu-

ğu ilə Şərqdə tanınan, Şirvanşahlar sarayının saray şairi, görkəmli alim Əbül-Ula Gəncəvinin başçılığı ilə yaradıcılığa başlayan və şöhrət tapın bir sıra şairlər var idi. “Əbül-Ulanın şagirdləri içərisində bütün Şərqdə məşhur olan

Əsas hissə / Main Part

Hələ XI yüzillikdə Azərbaycan ədəbiyyatında ədəbi məktəbin inkişafına və çiçəklənməsinə, Xaqanidən öncə qəsidə və qitələri ilə iz salan görkəmli şair və alim Əbül-Ula Gəncəvi olmuşdur. “Danışməndane-Azərbaycan”dakı ilk qaynaqlarda Əbül-Uladan əvvəl əsas ləqəbi Nizaməddin kimi qeyd edilən şairin bu Əbül-Ula künyəsini Şirvanşahlar sarayında daşdığı məlumdur [1, s.355]. O, doğulduğu Gəncə şəhərində özündən sonra gələn mədəni mühitin təməlini qoyan şairlərdən biri kimi tanınır. Bilikli və dünyagörmüş qocaman kəslərə ithafon deyilən “Əbül-Ula” adı, əsl adı Mahmud olan bu şairə onun hikmət sahibi olması ilə əlaqədar verilmişdir. Buna onun əlyazmalarında rast gəlinir. Mənbədə “Əbül-Ula Gəncəvi və huva Mahmud bəy ustadi – Xaqani” adının çəkilməsi buna əsas verir [1, s.354].

Əbül-Ula Gəncəvi, yuxarıda da qeyd etdiyimiz kimi, şairlər mülki, şairlər ağası, müəllim hesab olunurdu. “Şairin özünü “Taytısından qabaqda gedən ustad” adlandırması zamanəsinin şairləri tərəfindən xoşluqla qəbul olunurdu” [3, s.34]. Məmmədəli Tərbiyət “Danışməndane-Azərbaycan” da (mənası Azərbaycan biliciləri) “Əbül-Ula Nizaməddin Mahmud Gəncəvi Məlik üş-süərra” kimi yazaraq, Əbül-Ula Gəncəvidən bəhs etmişdir [1, s.354]. O, burada şairləri bir yerə toplayaraq, ictimai işlər aparmış və bir çox şairlər yetişdirmişdir. Mənbələrdə şairin yaradıcılığı ilə bağlı deyil, həyatı ilə bağlı daha çox məlumatlara rast gəlinir. Özünün də giley-güzar etdiyi kimi onu daha çox intriqaqlara daxil edib onun adından iftiralar yazılmışdır. Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi kitabından əldə etdiyimiz məlumata əsasən, onun adı səhvən ailə münasibətləri çəkişmələrində daha çox hallanaraq şairin yaradıcılığına kölgə salmışdır. Bütün bu yalnız məlumatlar şairin yaradıcılığına uzun illər kölgə salmış və bu, məqsədlili şəkildə edilmişdir. Onun bizə tam

Xaqani Şirvani və Fələki Şirvani kimi şairlərə də vardır” [4]. Əsas janrı qəsidə olan şairin saray ədəbiyyatında fəxriyyələr, mərsiyyələr və daha çox həcvləri var idi.

gəlib çatan “Qəsəmnamə”sində şair özü narazılıqla belə vurğulayır: “Mənə qarşı min cür qısqançılıqla düşmənçiliklər yarandı. Haqqımda yalan nağıllar, lətifələr, zarafatlar uyduruldu. Şeirimi dəyişdirdilər, şaha yalan yazdılar” [1, s.356].

Azərbaycan ədəbiyyatında ictimai-fəlsəfi şeirin əsasını qoyanlardan biri kimi tanınan şairin dövrümüzə qədər “Divan”ı gəlib çatmasa da, təzkirələri, cümlələri, həcvləri və “Raiyyə”, “Nuniyyə” qəsidələrini və dolğun şəkildə əlimizə çatan “Qəsəmnamə” qəsidəsini misal çəkmək olar. Bu qəsidəni, “Şua” təxəllüsü ilə yazan şair Məhəmməd Hüseyn Şirazi aşkara çıxarmışdır [1, s.356]. Qəsidə 69 beytdir və şairin ömrünün son beş ilində yazılması güman edilir. “Qəhrəmanlıq qəsidəsi” kimi nəzərəcarpan bu qəsidədə döyüşkən ruhlu müəllifin sözümdə kəsərlilik, doğruluq, yerli-yerində deyilmiş üstüörtülü tənqid, cəsarət hiss edilərsə də, hökmdara dua, hörmət və sayğı ilə bitir.

*Ürək bulud, sözüm inci, könülsə bir dərya,
Dilim bu gövhərə carçı, zəmanə isə bəha.
Mənəm həməsrlərimdən qabaq gedən ustad,
Mənimlə gəncənilər fəxr edir deyil bica.
Rəvadir etsə mənə iqtida söz ustaları,
Mənəm sözümdə birinci, bilir bütün şüəra.
Hər incə nöqtəmə heyrandır Bu Əli Dəqqaq,
Sözümlə ruhlanr indi Əbu Əli Sina.*

Onun zamanımıza qədər tək-tək şeirlərinə müraciət olunduğundan şairin elmi yaradıcılığına əhəmiyyət daha çox olub olmayıb.

XII ərsdə ədəbiyyatda “Andnamə”lər – “Sovqəndnamə”lər yazılırdı. Bu “Andnamə”lərə əsasən o zamankı mühit öyrənilə bilər. Çünki bu “Andnamə”lər bədii əsər olmasına baxmayaraq, həm də tarixi sənəd hesab olunur.

*Xaqaniyə, əsgərçə soxən nik daniya
Yek noqtə quyamat beşno rayqaniyə.
Həcvə-kəsi məkon ke, ze to məh bovd besen,
Şayəd ke, u pedər bevədo to nədaniyə.*

Yuxarıdakı misralardan görüldüyü kimi, şair Xaqaniyə müraciət edərək deyir ki, ey Xaqani sən sözü yaxşı başa düşdüyündən gəl sənə incə bir söz deyim, təmənnəsiz, müftəcasinə eşit. Sənə müraciət edən kəs səndən yaşda böyük olar, atan qədər bil onu və onun sözlərini ciddiylə al, o sənə pislik eləməz.

*Mən an dəm ke, əz mədər dəhr zadəm,
Bəfəzlo honor dəh cahan ostadəm
Məra şəst sələst kəz xake- İran
Bovad şahəndəh ta be Şirvan fətedəm.
Ço pire-zəifəm sənaquye Xosrov,
Nəquyəm ke, Keyxosrovo Keyqobadəm.
To ey Əfzaləddin, əgər rasta porsı,
Becəne- əzizət ke əz to nəşadəm.
To xod qorratol-eyno fərzəndə-mai.
Mənət həm pedər xəndə həm ostadəm.
Ço rəğbət nəmudi beşagerdiyə-mən,
Beto təhfe əz vəslevo sim dadəm.
Kəmərrə bətə lime-şəfqət bebəstəm,
Zəbanə- to bər şaeri bəşəşadəm.
Ço şaer şodi bər dəmət pişəşaqan,
Be Xaqaniyə həm ləqəb bərnəhadəm.
To hər dəm bəmən mən çe cusi çə atəş,
Nə to abo atəş nə mən xako badəm.*

[2, s.128]

Bu misralarda öz doğma anasını dünyanın anası adlandıran şair, doğulduğu gündən özünü bilikli ustad kimi görür, pisi yaxşıdan, şəri xeyirdən ayıra bildiyini yazır. Öz hünəri və qo-

Nəticə / Conclusion

XII əsr Gəncə elinə bağlı olan Gəncəvi təxəllüslü şairin Azərbaycan ədəbiyyatının intibah dövründə ictimai-fəlsəfi elmin müəlliflərindən biri olması çox önəmli faktır. Şair özündən sonrakı bir çox görkəmli şairlərin müəllimi kimi tanınsa da, yalnız dövrümüzə qədər gəlib çatan “Qəsəmnamə” ilə məhsurlaşmış və yalnız

çaqlığı, ağı ilə fəxr edir. Həmin dövrdə yaşının 60 olduğunu bildiren şair İrandan Şirvana gələndə 16 yaşının olduğunu yazır. Özünü nə Keyqubada, nə də Keyxosrova bənzədir, “mən sadəcə, hökmdarı tərifləyən qoca yaşlı bir kişiyəm”, – deyir. Daha sonrakı misralarda o sanki onu ata və ustad deyə çağırın Xaqaniyə müraciət edərək, əgər məndən sözün düzünü soruşsan, sən gözümlə işi, bizim övladımızsan, – deyir. Niyə mənə dönlük edirsən? Hörmətimi gözləmirsen? Yaşda özündən böyük olan kəsi həcv etmə. Mənim şagirdim olmağa meyil etməyə başlayandan, mən də sənə qızıl, gümüş hədiyyə elədim, sənə kəmərimi bağışladım. Sənənin yaxşı təliminə can atıb sənənin dilini şairliyə alışırdım. Sən şair olanda, sənə xaqanın yanına apardım. Sənə “Xaqani” adını qoydum. Bu misralar əsas götürülərək, deyilir ki, “Xaqani” adını Əfzələddinə məhz Əbül-Ula vermişdir. Şeirlərində yerli-yerində işlətdiyi tikanlı ifadələri, qınamaları şairin azad sözlüyünü, yaşının verdiyi yetkinliyin və sözünün gücünü görmək mümkündür.

Əbül-Ula yaradıcılığının araşdırılmasına bir sıra Azərbaycan alimləri səy göstərmişlər. Baxmayaraq ki, əksəriyyətində oxşarlıq var, amma yenə də şairin elmi fəaliyyəti tam açılmamış və müəmmalı qalır. Əbdürrəsul Xəyyampurun araşdırmalarına baxmayaraq, Firidun bəy Köçərlinin “Azərbaycan türklərinin ədəbiyyat tarixi”ni, Abbasqulu ağa Bakıxanovun “Gülüstanı İrəm”ini, A.Y.Krımskinin “Nizami i yeqo sovremenniki” əsərini, Yan Rıpkanın “Tarixə-ədəbiyyatə-İran”, Məhəmmədəli Tərbiyətin “Danışməndane-Azərbaycan”, Y.E.Bertelsin “Nizami və Füzuli” əsərinin içində Əbül-Ula yaradıcılığına rast gəlinir.

bu qəsidə ilə sözünün gücünü, qüdrətini, kəsərinə göstərə bilmişdir.

Gəncənin Hacıkənd qəsəbəsindəki “Xələflər və sələflər” parkında heykəltəraş Asəf Həsənovun müəllifliyi ilə Əbül-Ula Gəncəvinin abidəsi ucaldılmışdır [5].

Ədəbiyyat / References

1. Azərbaycan ədəbiyyatı Tarixi II cild. Bakı: Elm, 2007.
2. Firidun bəy Kəçərlı. Azərbaycan ədəbiyyatı. I cild. Bakı: Elm, 1978.
3. Şamil Süleymanlı. Nəşriyyat işi və Azərbaycan ədəbiyyatıdünya nəşrində, dərs vəsaiti. Bakı, 2007.
4. <https://az.m.wikipedia.org> “Əbülülə Gəncəvi”.
5. <https://www.yenigence.com> “Şairlər şahı” kimi mötəbər ad qazanmış Əbül-Ülə Gəncəvi.

Абул-Ула Гянджеви как автор социально-философской поэмы XII века

Тюркан Вердиева

Гянджинское Отделение НАНА. Азербайджан.

E-mail: turkanverdiyeva86@mail.ru

Резюме. В статье рассматриваются жизнь и деятельность Абул-Ула Гянджеви, жившего в Гяндже в XII веке. Великий поэт Абул-Ула Гянджеви является современником Низами Гянджеви. В исследовании подчеркивается влияние поэта на Гянджинскую литературно-культурную школу XII века. До нас дошла только одна его касида «Гасамнаме» и этот факт одна из самых сложных сторон исследования научного творчества поэта. В статье использовались книги исследователей.

Ключевые слова: XII век, Абул-Ула Гянджеви, поэт, социально-философская поэма